

74
М 717

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

МІЩЕНЯ ОКСАНА МИКОЛАЇВНА

УДК - 37.035.6.

**ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ
ПРЕДМЕТІВ ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Дрогобич – 2009

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Рівненському державному гуманітарному університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Колупасва Тетяна Євстафіївна
Рівненський державний гуманітарний університет,
кафедра управління освітою, завідувач

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, академік АПН України
Зязюн Іван Андрійович
Інститут педагогічної освіти і освіти
дорослих АПН України; директор

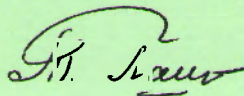
кандидат педагогічних наук, доцент
Пантюк Микола Павлович
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка, кафедра
загальної педагогіки та дошкільної освіти, доцент

Захист дисертації відбудеться 13 жовтня 2009 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 36.053.01 у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка за адресою: 82100, м. Дрогобич, вул. І.Франка, 24, 2-й поверх, к.20.

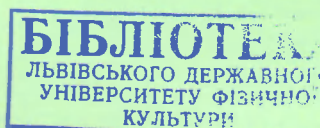
З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (82100, м. Дрогобич, вул. Лесі Українки, 2).

Автореферат розісланий «11» вересня 2009 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.І.Пантюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Основні програмні орієнтири та настанови щодо виховання сучасної молоді визначені Конституцією України, Національною доктриною розвитку освіти, „Концепцією громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності”, законами України “Про освіту” та “Про загальну середню освіту”, “Концепцією громадянської освіти”, “Державною національною програмою “Освіта” (Україна XXI ст.) та іншими державно-нормативними документами. В них акцентується увага на тому, що процес духовного розвитку особистості базується на відносинах суспільства й індивіда, соціального середовища і особи, суспільного й особистого інтересу, свободи та взаємної відповідальності.

Оскільки громадянське виховання набуває сьогодні особливого значення, виникає гостра потреба у визначенні основних засад, цілей, напрямів, змісту, форм і методів його організації, що цілеспрямовано й ефективно забезпечували б процес формування і розвитку високодуховної особистості, в якій органічно поєднуються високі моральні цінності, громадянська зрілість, патріотизм, самоактивність, творчі начала, почуття обов'язку й відповідальності перед суспільством, державою. Сучасні підходи до реформування освіти – створення навчально-виховних закладів (гімназій, ліцей, коледж), удосконалення процесу громадянського виховання старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу, що безпосередньо пов'язано із предметом нашого дослідження - мають забезпечувати громадянське виховання учнів, ефективне використання у педагогічній практиці загальноосвітньої школи, гімназії, ліцею сучасних інтенсивних, особистісно орієнтованих технологій.

Сучасні завдання формування громадянської відповідальності старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу актуалізували цілу низку проблем, пов'язаних із підвищенням наукового інтересу до цієї проблеми, використанням розвивальних моделей навчання, які забезпечують ефективні результати соціалізації особистості та реалізації її інтелектуального потенціалу на різних етапах навчального процесу щодо підготовки майбутніх свідомих громадян незалежної держави України.

Проблемі виховання особистості присвячено чималу кількість психолого-педагогічних досліджень. Зокрема, методологічні проблеми виховання і становлення особистості розробляли Р. Бернс, І. Бех, А. Бойко, О. Вишневський, О. Киричук, В. Поплужний, М. Савчин, Н. Скотна, В. Скотний та інші; досліджували різні аспекти виховання особистості: морального виховання – М. Боришевський, Г. Васянович, А. Донцов, В. Гаврилов, В. Євдокимов, та інші; розвитку її духовних потреб – В. Болгаріна, Е. Помиткін, В. Сухомлинський; естетичного виховання – І. Зязюн, П. Іваницька, Л. Левчук, Ю. Орлов, В. Сухомлинський та інші;

громадянського виховання – В. Білоусова, О. Вишневецький, Т. Дем'янюк, І. Єрмаков, П. Ігнатенко, І. Мартинюк, В. Оржеховська, М. Пантюк, О. Сухомлинська, В. Сухомлинський, К. Чорна та інші; формування громадянської компетентності учнів – Т. Смагіна; виховання громадянськості учнівської молоді – Н. Чернуха; громадянської позиції – О. Кафарська; теоретичні засади громадянської культури учнів – Н. Дерев'янку; національне виховання – П. Ігнатенко, Г. Пустовіт, М. Стельмахович, Є. Сявавко, М. Чепіль та інші. Проаналізувавши роботи цих вчених, можна зробити висновок про те, що на сьогодні проблема громадянського виховання молоді у її широкому значенні вивчена недостатньо, особливо ті аспекти, які стосуються власне формування громадянської відповідальності у виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів.

У сучасних умовах реалізація процесу громадянського виховання учнівської молоді в ході вивчення предметів гуманітарного циклу, нові дидактичні аспекти у професійній діяльності вчителя потребують переосмислення мети навчання і виховання, провідних теоретико-методологічних принципів, змісту, форм організації навчально-виховного процесу, удосконалення критеріїв вихованості особистості. На сучасному етапі становлення національної системи освіти загальноосвітні школи та гімназії є важливим чинником гармонізації особистісних, громадянських інтересів, реалізації глибокого і всебічного пізнання культури рідного народу, його історії, духовності і на цій основі – усвідомлення кожним старшокласником себе як індивідуальності, частки своєї нації та держави, як майбутнього свідомого громадянина, що проявляє у своїх діях та вчинках громадянську відповідальність. Серед завдань, які стоять перед сучасною освітою, виняткової ваги набуває формування громадянської відповідальності старшокласників у процесі вивчення української мови та української літератури, які дають змогу формувати громадянина України, спираючись на сучасні педагогічні дослідження і позитивний досвід виховної роботи. У системі формування громадянської відповідальності старшокласників, важливе місце також займає особистість вчителя, який здійснює навчально-виховний процес і реалізує його громадянознавчі завдання.

Актуальність дослідження вимагає обґрунтування засад формування громадянської відповідальності старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу як соціального засобу збереження й передачі інформації громадянського спрямування, що повинна займати чільне місце у формуванні гуманітарних знань учнівської молоді загальноосвітніх шкіл та гімназій.

Науково-дослідницька робота, що проводиться протягом тривалого часу вченими та педагогами-практиками, не розкриває основних напрямків процесу формування громадянської відповідальності старшокласників у ході вивчення предметів гуманітарного циклу. Попри наявність окремих дисертаційних досліджень, посібників, методичних рекомендацій з питань виховання молоді

засобами літературно-комунікативного спрямування, теоретичні та практичні аспекти, які мають сприяти підвищенню ефективності формування громадянської відповідальності старшокласників, розроблені ще недостатньо.

Вибір теми дисертаційного дослідження **“Формування громадянської відповідальності старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу”** викликаний необхідністю розв’язання виховних проблем сучасної педагогічної освіти, підвищенням ролі психолого-педагогічної науки, що сприятиме підготовці активних громадян, вільних у своєму виборі, з високим рівнем громадянської відповідальності, здатних розв’язувати завдання, які забезпечать прогрес нації й держави.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконано відповідно до теми науково-дослідницької роботи Рівненського державного гуманітарного університету. Тему дисертаційної роботи затверджено вченою радою РДГУ (протокол №4 від 26.11.2004 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки АПН України (протокол №7 від 26.09.2006 р.).

Об’єкт дослідження – громадянське виховання старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування громадянської відповідальності старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування, розроблення та експериментальна перевірка змісту, форм та методів формування громадянської відповідальності старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу.

В основі дослідження лежить **гіпотеза**, згідно з якою якість процесу формування громадянської відповідальності старшокласників значно підвищиться, якщо у ході загальноосвітньої підготовки створювати відповідні психолого-педагогічні умови: виховувати у старшокласників відповідальне ставлення до оволодіння гуманітарними знаннями, розвивати у них інтелектуальні здібності, інтерес до позанавчальної суспільно-громадської роботи, формувати бажання здобувати громадянські знання та позитивну мотивацію у виробленні навичок патріотичної і громадської діяльності, реалізувати спеціальну педагогічну систему цілеспрямованих виховних впливів при вивченні предметів гуманітарного циклу.

Відповідно до мети та гіпотези дослідження були сформульовані такі завдання:

- проаналізувати стан дослідженості проблеми;
- обґрунтувати поняття „громадянське виховання старшокласників”, „громадянська відповідальність старшокласників”;

- узагальнити структурні компоненти процесу формування громадянської відповідальності старшокласників у ході вивчення предметів гуманітарного циклу;
- розробити функціональну модель формування громадянської відповідальності старшокласників;
- експериментально перевірити ефективність технології формування громадянської відповідальності старшокласників під час вивчення предметів гуманітарного циклу.

У ході теоретичного вивчення проблеми, проведення дослідницько-пошукової роботи та організації обробки дослідно-експериментальних даних був використаний такий **комплекс наукових методів педагогічного дослідження:**

а) **теоретичні:** аналіз філософської, психолого-педагогічної, методичної вітчизняної та зарубіжної літератури з проблеми дослідження, нормативних документів у галузі освіти для визначення теоретико-методологічних засад дослідження; аналіз, синтез, узагальнення для визначення понятійного апарату дослідження, виявлення структурних елементів процесу формування громадянської відповідальності учнівської молоді; теоретичне моделювання для обґрунтування моделі формування громадянської відповідальності старшокласників; узагальнення педагогічного досвіду роботи загальноосвітніх навчальних закладів; опрацювання одержаної інформації; аналіз та обробка експериментальних даних; класифікація; моделювання; побудова аналогій; інтегрування; порівняння;

б) **емпіричні:** діагностичні методи (анкетування, бесіди); соціологічні методи; обсерваційні методи, пряме, систематичне спостереження, самоспостереження; прогностичні методи (експертні оцінки, незалежні оцінки); експериментальні методи (інформаційно-пошукові); констатувальний та формувальний аналіз; праксиметричний (аналіз передового педагогічного досвіду, аналіз результатів діяльності);

в) **методи математичної статистики** застосовувалися для обробки одержаних даних і встановлення кількісних залежностей між досліджуваними явищами і процесами.

Методологічною основою дослідження є положення теорії соціально-педагогічного пізнання; сучасна система порівняльного аналізу подій і явищ у сфері освіти та в динаміці її розвитку; дані педагогіки та психології про взаємозв'язок навчання, виховання і розвитку особистості; концепції демократизації та гуманізації освіти і виховання; положення про об'єктивні чинники процесу формування особистості (Б. Грінченко, Я. Коменський, А. Макаренко, А. Маслоу, Й. Песталоцці, Е. Тейлор, Д. Фрезер), необхідність творчого саморозкриття особистості (Ф. Дістервег, М. Драгоманов та сучасні вчені І. Бех, В. Кремень, В. Мадзігон, В. Сухомлинський та ін.), концептуальні вимоги Національної доктрини розвитку освіти.

Теоретичною основою дослідження стали теоретико-концептуальні основи виховання (Г. Пустовіт, О. Сухомлинська, Т. Сущенко); теоретичні аспекти особистісно-зорієнтованого виховання (І. Бех, М. Савчин, К. Чорна); провідні положення теорії виховання і навчання старшокласників (Л. Занков, І. Зязюн) та розвитку їх пізнавального інтересу (Н. Бібік, О. Киричук, В. Сухомлинський); формування самостійності в оволодінні гуманітарними знаннями (О. Савченко, О. Дем'янчук); мотивації загальноосвітньої підготовки (Г. Костюк, А. Леонтьєв, І. Підласий); використання засобів пізнавальної активності (В. Беспалько, Г. Ващенко, П. Підкасистий) та методів виховання (А. Алексюк, Ю. Бабанський, А. Нісімчук); становлення ідеї громадянського виховання (О. Вишневський, О. Духнович, А. Макаренко, С. Русова, Г. Сковорода, К. Ушинський, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська), формування громадянськості як психолого-педагогічного утворення (І. Бех, М. Боришевський, О. Киричук, В. Скуратівський, М. Стельмахович, К. Чорна), застосування дидактичних ігор у навчальному процесі загальноосвітньої школи (Ш. Амонашвілі, Л. Віготський, П. Щербань); положення законів України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності”, “Концепція громадянської освіти” (2001 р.), “Національна програма виховання дітей і учнівської молоді в Україні” (2004 р.), “Державна національна програма “Освіта” та інші державно-нормативні документи.

Експериментальна база дослідження. Дослідницько-експериментальна робота виконувалася на базі таких навчальних закладів: Сарненський педагогічний коледж РДГУ, Дубнівський педагогічний коледж РДГУ, Луцький педагогічний коледж ВНУ, педагогічний лицей РДГУ, Володимирецький районний колегіум Рівненської області, Тесівська загальноосвітня школа I-III ступенів Рівненської області, Князівська загальноосвітня школа I-III ступенів Рівненської області. Усього дослідженням було охоплено 379 учнів та 17 учителів, у формуальному експерименті брали участь 527 учнів та 25 учителів.

Дисертаційне дослідження логічно поєднало в собі три етапи науково-дослідницької роботи:

I етап – науково-теоретичний (2002 – 2005 рр.). На цьому етапі вивчалася історична, педагогічна, філософська, психологічна література з теми дослідження; велися спостереження за роботою вчителів загальноосвітньої школи та гімназії, навчанням учнів старших класів; було окреслено об'єкт і предмет дослідження, розроблено його завдання, сформульовано гіпотезу.

II етап – дослідницько-експериментальний (2004 – 2009 рр.). У його рамках розроблялася та здійснювалась методика дослідження, проводилася діагностика та реалізація дослідницько-експериментальної роботи.

III етап – узагальнювально-описовий (2006 – 2009 рр.). Він полягав у систематизації матеріалів, одержаних результатів проведеного дослідження, формулюванні висновків, оформленні рукопису дисертаційної роботи.

Наукова новизна дослідження:

- *уперше* охарактеризовано теоретико-методологічні засади процесу формування громадянської відповідальності старшокласників у ході вивчення предметів гуманітарного циклу; вивчено особливості формування громадянської відповідальності старшокласників; виявлено психолого-педагогічні умови формування громадянської відповідальності випускників як майбутніх активних, свідомих громадян незалежної держави;

- *здійснено* аналіз сутності понять «громадянське виховання», «громадянська відповідальність»;

- *удосконалено* положення про рівні та критерії формування громадянської відповідальності майбутніх випускників загальноосвітньої школи, гімназії, ліцею, коледжу; доповнено дефініції „громадянська відповідальність”, „громадянське виховання”; теоретично обґрунтовано проблему громадянського виховання;

- *подальший розвиток* отримала розробка шляхів посилення активної участі старшокласників у виховній діяльності.

Теоретичне значення дослідження. Отримані результати можуть слугувати однією з необхідних умов для з'ясування переходу внутрішньої активності у зовнішню діяльність у процесі формування громадянської відповідальності старшокласників під час вивчення предметів гуманітарного циклу; а також визначати механізм технології громадянського виховання старшокласників у процесі навчання, який обумовлює активізацію громадянської підготовки випускників при засвоєнні гуманітарних знань; встановлювати взаємозв'язок між критеріями процесу формування громадянської відповідальності старшокласників у ході вивчення предметів гуманітарного циклу.

Практичне значення дослідження полягає у розробці засад формування громадянської відповідальності старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу та набуття досвіду суспільно-громадської діяльності, що сприяє засвоєнню гуманітарних знань випускниками шкіл і гімназій, а також впровадженню у навчально-виховний процес інтенсивних, особистісно орієнтованих технологій; у достатньо високому ступені готовності отриманих результатів до впровадження у практику роботи загальноосвітніх шкіл.

Розроблені методичні рекомендації, програма навчального курсу, комплекс моніторингових процедур, спрямованих на визначення рівня сформованості громадянської відповідальності старшокласників. Отримані результати орієнтовані на широке коло педагогів-практиків (учителі, вихователі, соціальні працівники, викладачі педагогічних ВНЗ різних рівнів

акредитації, представники громадських організацій) і можуть бути використані у всіх регіонах України з метою вдосконалення процесу формування громадянської відповідальності старшокласників. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані в навчально-виховному процесі загальноосвітніх закладів освіти, у підготовці майбутніх педагогів у ВНЗ різного рівня акредитації, у практичній діяльності громадських організацій, а також для розробки навчальних курсів і семінарів.

Основні положення дослідження впроваджувалися у навчально-виховний процес навчальних закладів: Сарненського педагогічного коледжу РДГУ (акт №10 від 23.05.2008 р.), Дубнівського педагогічного коледжу РДГУ (акт №10 від 20.05.2008 р.), Луцького педагогічного коледжу ВНУ (акт №132 від 1.04.2009 р.), педагогічного ліцею РДГУ (акт №25 від 16.12.2008 р.), Володимирецького районного колегіуму (акт №17 від 21.05.2008 р.), Тесівської загальноосвітньої школи I-III ст. (акт №37 від 21.05.2008 р.), Князівської загальноосвітньої школи I-III ст. (акт №11 від 27.05.2008 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні, практичні положення та висновки дисертаційної роботи обговорено на міжнародних, регіональних науково-практичних конференціях: Міжнародна науково-практична конференція “Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології” (14 – 15 вересня 2007 р., Київ – Рівне); Міжнародна науково-практична конференція “Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України” (20 – 22 вересня 2007 р., Ялта, Крим, Україна); Другий Міжнародний конгрес “Українська освіта у світовому часопросторі” (25 – 27 жовтня 2007 р., Київ); УІІ міжнародна науково-практична конференція “Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі” (21 – 22 листопада 2007 р., Київ); Міжнародна наукова конференція “Соціальна відповідальність як фактор розвитку громадянського суспільства” (20 – 22 лютого 2008 р., Київ); Міжвузівська наукова конференція “Християнство в контексті духовної культури українського народу (до 1020 – річчя хрещення Руси-України)” (15 – 17 жовтня 2008 р., Рівне); звітних наукових конференціях викладачів, аспірантів, докторантів РДГУ (2003 – 2009 рр.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображені у 11 одноосібних наукових публікаціях, 7 із них – у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів та їх висновків, загальних висновків, списку використаних джерел (365 найменувань). Загальний обсяг дисертації: 186 сторінок основного тексту, 21 сторінка використаних джерел, 30 таблиць, 2 схеми, 4 рисунки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обгрунтовано актуальність і доцільність обраної проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, гіпотезу дослідження, його методологічні та теоретичні основи, розкрито наукову новизну та практичне значення роботи; викладено методи й етапи експериментальної роботи; сформульовано висновки про впровадження та апробацію результатів дослідження.

У першому розділі – **“Теоретичні аспекти громадянського виховання особистості”** – подано аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; визначено філософські засади процесу формування громадянської відповідальності особистості; досліджено історичні аспекти громадянського виховання; узагальнено теоретичні особливості розвитку громадянської відповідальності старшокласників; визначено структурні компоненти, критерії та рівні формування громадянської відповідальності; розроблена модель формування громадянської відповідальності старшокласників; визначено сутність поняття **“громадянська відповідальність”** та шляхи педагогічного впливу на формування громадянської свідомості.

Поняття **„громадянське виховання”**, **„громадянська свідомість”**, **„громадянська відповідальність”** є основними дефініціями нашого дослідження і визначаються тенденціями певного історичного етапу та уявленнями науковців про структуру і компоненти виховного процесу. Порівняльний аналіз наукових термінів, поданих у педагогічних словниках, показує, що є різні підходи до розуміння їх змісту, а це дає нам змогу виробити власне ставлення до змісту та структури громадянського виховання особистості та точку зору на цю проблему.

Метою громадянської відповідальності молоді є актуалізація і прояв особистістю низки якостей, які зафіксовані як основотворчі при визначенні й сприйнятті особистості, яка свідомо зорієнтована у своїй громадянській позиції. Аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури дав змогу визначити громадянську відповідальність особистості як інтеграційну системну властивість, яка характеризує її ставлення до суспільства і держави, усвідомлення важливості відповідального дотримання прав та виконання обов'язків громадян, прояву особистісних якостей: доброти, толерантності, ширості, власної гідності, принциповості, самовдосконалення задля найвищої мети – служіння народу, Батьківщині.

У дослідженні з'ясовано наукові підходи щодо реалізації методів формування громадянської відповідальності; реалізовано програму формування особистості в руслі часу; здійснено організацію, відбір методів та форм соціального впливу на гармонізацію розвитку раціонального та емоційно-почуттєвого рівнів свідомості, а через свідомість – на формування громадянської відповідальності у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу.

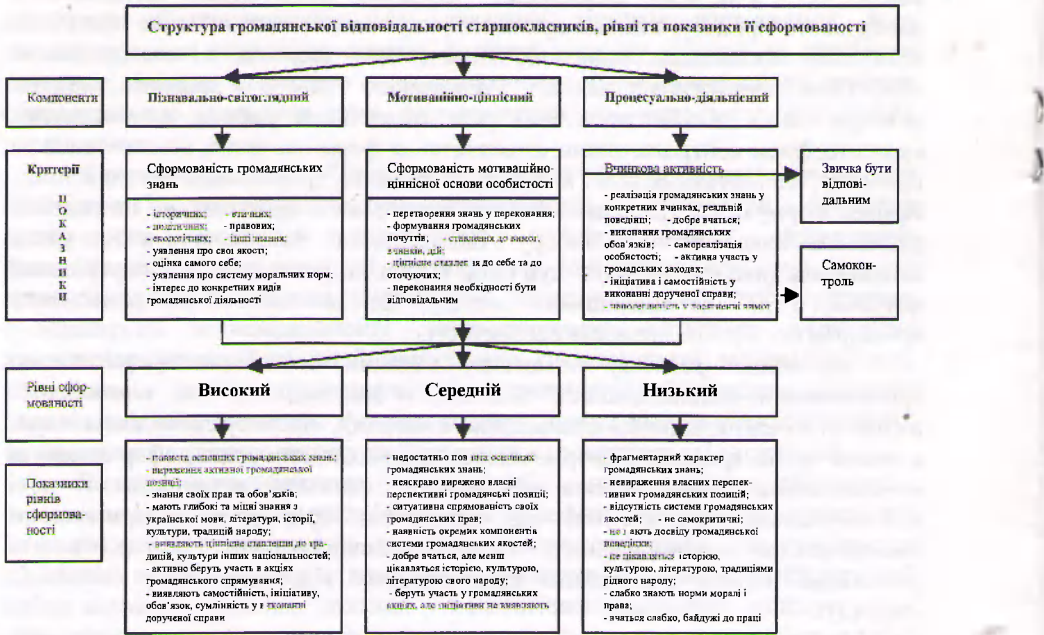
Сьогодні особливого значення для громадянського виховання набуває оволодіння сучасними методиками навчання. Підвищення інтенсивності навчального процесу, вимоги практики рішуче поставили питання про більш ефективну організацію навчання, перенесення акцентів з викладання на самостійне засвоєння знань. Розв'язанню цього завдання сприяє демократизація освіти: посилення ролі самостійної роботи; впровадження сучасних форм контролю знань; використання форм навчання, орієнтованих на практику; застосування комп'ютерних технологій; тренінгових методик тощо. Процес формування громадянської відповідальності орієнтований на надання старшокласникові свободи вибору і самостійності. Здійснюючи вибір, учень якнайкраще реалізує позицію суб'єкта, йдучи до результату від внутрішньої потреби, а не від зовнішнього впливу. Це дає можливість реалізувати громадянську відповідальність особистості.

На основі розгляду та аналізу методик визначення сформованості громадянської відповідальності особистості ми виділили такі компоненти: пізнавально-світоглядний, мотиваційно-ціннісний, процесуально-діяльнісний, а також групи критеріїв: сформованість громадянських знань; сформованість мотиваційно-ціннісної основи особистості; вчинкова активність. У ході констатувальної діагностики ми визначили три рівні сформованості громадянської відповідальності старшокласників (схема 1, стор.10) та розробили модель формування громадянської відповідальності (схема 2, стор.12).

Високий рівень громадянської відповідальності старшокласників характеризується глибиною, міцністю громадянських знань; яскраво вираженою власною перспективою, громадянською позицією, чіткою спрямованістю своїх громадянсько-гуманістичних почуттів; наявністю системи громадянських якостей, що спираються на відповідну систему базових якостей особистості.

Середній рівень громадянської відповідальності старшокласників характеризується недостатньою повнотою їхніх основних громадянських знань, недостатнім вираженням власних перспективних громадянських позицій, виборчо-ситуативною спрямованістю своїх громадянсько-гуманістичних прав, негативністю окремих компонентів системи громадянських якостей, що частково спираються на відповідні елементи системи базових якостей особистості; важче адаптуються до впливу основних чинників середовища.

Низький рівень громадянської відповідальності старшокласників визначається фрагментарним характером їхніх громадянських знань; невираженістю власних перспективних позицій; відсутністю системи громадянських якостей та системи базових якостей особистості; схильністю до дезадаптованих, дестабілізуючих та інших соціальних умов впливу сукупного чинника середовища.

У другому розділі – “Формування громадянської відповідальності старшокласників у процесі навчання” – розроблено та теоретично обґрунтовано зміст формування громадянської відповідальності старшокласників у процесі загальноосвітньої підготовки; узагальнено ідеї формування громадянського мислення учнівської молоді; визначено дидактично-виховні особливості засвоєння гуманітарних знань старшокласниками.

Доведено, що у процесі використання технології формування громадянської відповідальності старшокласника сучасна методика загальноосвітньої підготовки випускників наштовхнулася на проблему суперечності застарілих ідей, поглядів, організаційних форм та тенденцій, які мали заідеологізований характер, і сучасних вимог суспільства, що прагне до свободи, демократії самовідповідальності особи.

Громадянська свідомість окреслюється як явище закономірне, а не випадкове, як феномен, що має внутрішню логіку, а не щось штучно сконструйоване. Завдання дослідження полягало у тому, щоб обґрунтувати громадянську самосвідомість особистості старшокласника школи, гімназії у її

реальних взаємозв'язках з іншими явищами суспільного життя. Тільки в такому разі громадянське мислення розкривається достатньо повно.

У процесі проведення дослідження за допомогою комплексу методів ми одержали дані про якість гуманітарних знань старшокласників щодо сутності й компонентів знань, формування громадянської відповідальності. Результати подані у таблиці 1.

Таблиця 1.

Виявлення якості громадянських знань старшокласників (К – 57, в %)

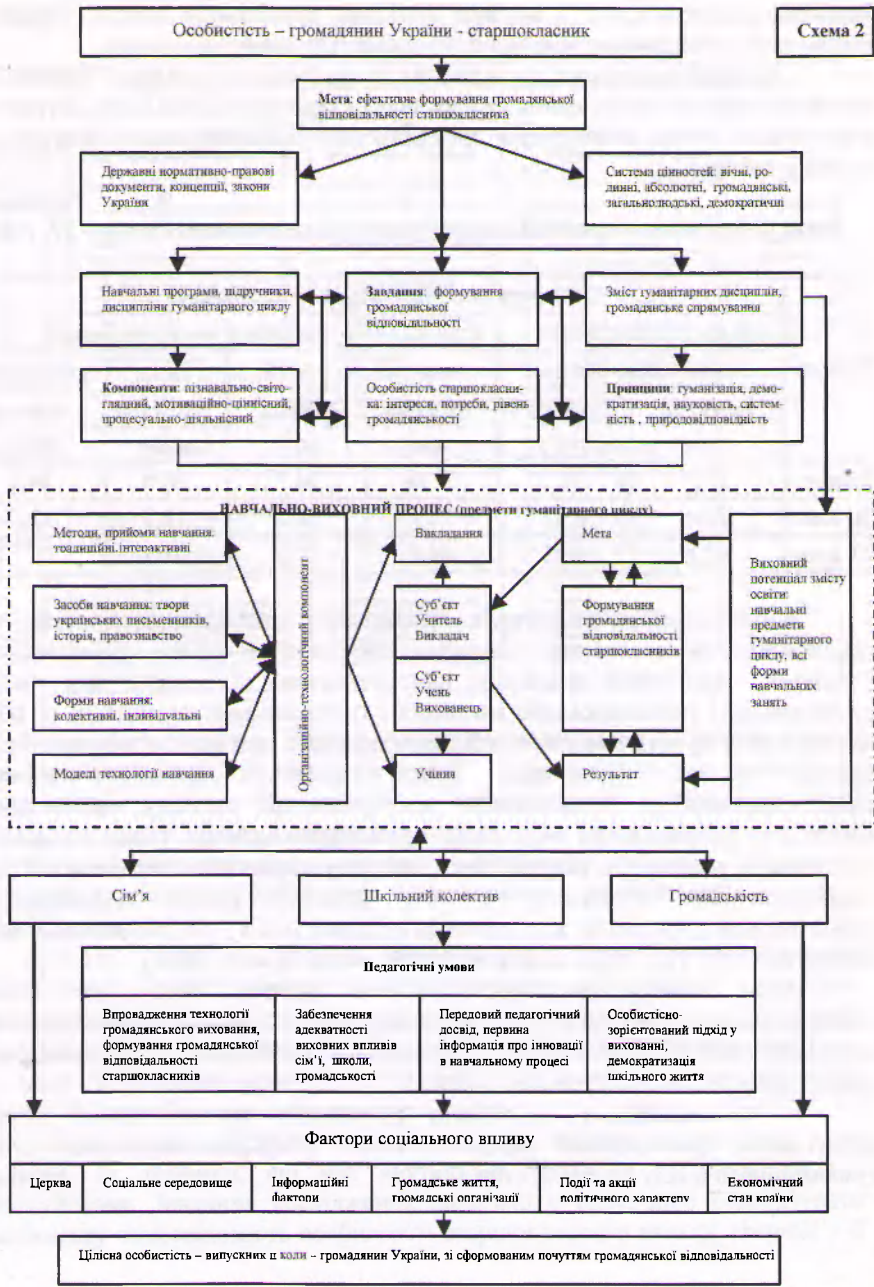
Класи	Одержано відповідей (у відсотках)					
	правильних повних		правильних неповних		неправильних	
	констатувальний		констатувальний		констатувальний	
	початок зрізу	кінець зрізу	початок зрізу	кінець зрізу	початок зрізу	кінець зрізу
9 клас	12,7	31,2	21,6	34,7	78,4	34,1
10 клас	29,4	45,7	33,9	39,2	41,2	15,1
11 клас	42,8	48,1	44,4	50,2	12,8	1,7

Якісний аналіз результатів проведеного дослідження показав, що старшокласники володіють певною термінологією щодо громадянських цінностей, теоретично правильно обґрунтовують залежність між рівнем сформованості громадянського мислення і громадянської свідомості та їхнім впливом на результативність навчально-виховного процесу загалом освітньої школи, гімназії. Позитивно можна оцінити серйозне ставлення старшокласників до громадянської освіти, про що свідчить майже повна відсутність неправильних відповідей одинадцятикласників після проведеної контрольної роботи. За результатами констатувального експерименту 37,3% старшокласників відзначили у себе високий рівень сформованості громадянського мислення, а за оцінками вчителів таких – 26,7%, однокласники відзначили – 28,4%. Отже, експертні оцінки нижчі за самооцінку.

Однак самооцінки старшокласників значно ближчі до оцінки однокласників, ніж вчителів. Це природно, оскільки вчителі більш реально і професійно оцінюють ступінь сформованості громадянської відповідальності майбутніх випускників сучасної школи.

У дисертаційному дослідженні розроблено функціональну модель формування громадянської відповідальності старшокласників на уроках гуманітарного циклу (схема 2, стор.12).

Схема 2

У третьому розділі – “**Організація дослідження та результати експериментальної роботи**” – розкрито технологію формування громадянської відповідальності старшокласників, доведено, що вона передбачає виконання особистістю громадських доручень. Обґрунтовано технологію формування громадянського світогляду старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу. У процесі дослідження ми врахували, що формування особистості майбутнього громадянина – це розвиток його свідомості, реалізація у практичній виховній діяльності сучасної школи системи свідомих дій, вироблених умінь спілкування, виконання громадянського обов’язку, формування світогляду старшокласників на основі національного з урахуванням ролі громадянської самосвідомості.

У технології формування громадянської відповідальності старшокласників ми спираємось на три етапи навчання, які реалізуються у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу. На першому старшокласникам надається повноцінна інформація гуманітарного змісту в готовому вигляді на репродуктивному рівні. На другому – їм у готовому вигляді пропонується тільки частина зразків – орієнтирів гуманітарної освіти, а інші дії вони виконують за заданим алгоритмом. Це пов’язано з тим, що частина розумових дій після міцного засвоєння згортається і виконується на рівні навичок. Третій етап навчання відзначається тим, що орієнтовна основа в технологічному компоненті гуманітарної освіти має повний склад, а орієнтири подаються в узагальненому вигляді. Це відповідає повній самостійній діяльності старшокласника у процесі підготовки його до майбутньої громадської діяльності, враховуючи те, що він уже є громадянином держави.

Дослідження довело, що технологія формування громадянської відповідальності старшокласників має бути гнучкою в соціальному і педагогічному плані, де вивчення гуманітарних предметів розбивається на декілька відносно самостійних циклів, кожен з яких закінчується отриманням відповідних знань. Ця методика дає змогу коригувати напрям громадянського виховання при вивченні предметів гуманітарного циклу на основі планомірної виховної роботи, повніше враховувати здібності та нахили старшокласників. Крім того, варто запровадити технологію поетапного формування громадянських знань, що забезпечить диференціацію функцій виховного впливу на розвиток громадянського мислення старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу; замість традиційних виховних годин систематично організовувати диспути на теми громадянського виховання, де проявляється ставлення старшокласників до прав і свобод; стає можливою організаційна й структурна адаптація старшокласників до засвоєння знань громадянського спрямування; забезпечуються рівні можливості громадянського виховання та діяльності для всіх старшокласників.

У процесі формувального експерименту ми виділили основні умови формування громадянського світогляду старшокласників – системність, тобто

єдність навчальної, наукової, громадської і виховної роботи; наступність і послідовність усіх етапів навчання і виховання у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу.

Результативність формувальної дослідницько-експериментальної роботи визначалася за допомогою підсумкового зрізу (анкети, тести, бесіди), проведеного в 11 експериментальних і контрольних класах на заняттях з гуманітарних дисциплін та поза ними. Зміни, які відбулися в результаті дослідницько-експериментальної роботи, подані у таблиці 2.

Таблиця 2

Динаміка розвитку рівнів позитивного ставлення у старшокласників до поняття “самосвідомість особистості” (К-108%)

Рівні	Гуманітарні дисц. у школах м. Рівне, Дубно		Гуманітарні дисц. у школах м. Рівного, Луцька	
	поч. кспер.	кін. експер.	поч. експер.	кін. кспер.
Творчий	0	15	0	17
Формально-позитивний	18	45	10	47
Пасивно-ситуативний	82	40	90	36

Результати, подані у таблиці 2, свідчать, що у процесі дослідницько-експериментальної роботи з’явилася група старшокласників із творчим рівнем, чого не спостерігалось на констатувальному етапі дослідження (початок експерименту – 2004 р., кінець – 2006 р.): їх кількість становила в експериментальних класах міст Рівне та Дубно – 15%, а Рівного та Луцька – 17%. Кількість старшокласників, умовно віднесених до низького пасивно-ситуативного рівня, значно скоротилася в експериментальних класах, відповідно, у школах міст Рівне та Дубно – до 40%, а Рівного та Луцька – на 36%. Число старшокласників середнього формально-позитивного рівня у школах міст Рівне та Дубно збільшилось відповідно – на 45%, а Рівного та Луцька – 47%.

Основними завданнями формування громадянської відповідальності особистості є: реалізація системного, свідомого діяльнісного підходу в процесі оволодіння майбутніми випускниками змістом гуманітарної освіти, фундаментальними світоглядними знаннями, уявленнями, поглядами і переконаннями; дотримання історичного підходу, єдності і наступності поколінь, забезпечення глибокого засвоєння старшокласниками національних традицій і звичаїв; виділення провідних ідей змісту освіти, навчального матеріалу, на основі яких формуються громадянські погляди, переконання, ідеали, ціннісні орієнтації; постійна систематизація, інтеграція знань у єдину наукову картину світу, яка є основою формування громадянської відповідальності.

Теоретичний аналіз проблеми та результати експериментального

дослідження дали підстави для таких загальних висновків.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі представлено теоретичне узагальнення і нове розв'язання проблеми формування громадянської відповідальності старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу, що виявляється у розкритті сутності й структури цього процесу, характеристики його проявів залежно від мотивації вироблення пізнавальних, організаційних, методичних, комунікативних умінь, проявів самосвідомості при дотриманні позитивних норм поведінки; обґрунтуванні, розробці та апробації педагогічної системи громадянського спрямування, яка дає змогу використовувати активні методи виховання, що передбачають суб'єкт-суб'єкту розвивальну взаємодію у процесі громадянської підготовки майбутніх випускників загальноосвітньої школи та гімназії.

1. Узагальнення та аналіз науково-педагогічних джерел, соціально-теоретичних аспектів проблеми доводить, що логічне формування громадянської свідомості особистості майбутнього випускника загальноосвітньої школи в умовах діяльності сучасного педагогічного колективу є необхідною ланкою навчально-виховного процесу, який забезпечує реалізацію технології формування громадянської відповідальності старшокласників, зумовлює процес інтеграції навчальних дисциплін гуманітарного циклу, сприяє розвитку громадянського світогляду особистості випускника школи, гімназії.

2. Виявлено, що структурна модель процесу формування громадянської відповідальності старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу – це складна динамічна система, елементи якої об'єднані конкретною дидактичною метою. Вона передбачає такі складові: соціальний та загальноосвітній розвиток, формування громадянських рис, виховання громадянських почуттів, свідомої поведінки у суспільному житті тощо. У процесі становлення особистості старшокласника внаслідок взаємодії позитивних емоцій, громадянознавчих знань, навичок та звичок виникають специфічні для формування громадянської відповідальності найважливіші особистісні якості, які є передумовою для подальшого засвоєння норм активної громадянської поведінки.

3. Доведено, що рівень розвитку громадянської відповідальності майбутніх випускників загальноосвітньої школи вимагає значного удосконалення і має певні резерви для підвищення її ефективності. Найкраще сформовані параметри громадянського виховання – “громадянська відповідальність”, “свідоме навчання”, “свідоме виконання доручень”, “свідоме вивчення традицій минулого”, “розуміння громадянської ідеї”, що зумовлено набутим досвідом у навчанні старшокласників та специфікою навчальної діяльності при

вивченні предметів гуманітарного циклу, які дають змогу ефективно формувати громадянський світогляд.

4. Обґрунтовано, що у процесі психолого-педагогічної взаємодії у рамках суб'єкт-суб'єктних відносин старшокласникам загальноосвітньої школи та гімназії не завжди вдається самостійно осмислити певний зміст громадянських стосунків, дотримуватися окремих норм толерантної поведінки, тому необхідно постійно реалізовувати спеціальну педагогічну систему цілеспрямованих виховних впливів при вивченні предметів гуманітарного циклу, враховувати обґрунтовану нами модель громадянського виховання старшокласників.

5. Виявлено, що формування громадянської відповідальності особистості старшокласників загальноосвітньої школи передбачає врахування умов, етапів, механізмів реалізації та ефективної методики навчально-виховної роботи. Головні умови процесу формування громадянської відповідальності старшокласника передбачають індивідуально-особистісний підхід, структурування навчально-виховного процесу при вивченні предметів гуманітарного циклу, співтворчості, взаємного збагачення у засвоєнні гуманітарних знань, постійне стимулювання старшокласників до самовиховання, самоаналізу, вдосконалення самосвідомості, врахування педагогічного впливу на особистість.

6. Доведено, що методика формування громадянської відповідальності особистості старшокласника передбачає застосування активних форм навчання, виконання індивідуальних тестових дидактичних завдань громадянського спрямування, проведення ділових та рольових ігор у виконанні обов'язків "активного лідера" у позанавчальний час, вирішення конкретних ситуацій, спрямованих на формування громадянської свідомості особистості старшокласника.

7. У результаті проведеного експериментального дослідження доведено, що у процесі реалізації формувального експерименту рівень громадянського світогляду старшокласників зріс в експериментальних групах на 37,5%. Ці дані підтвердилися виконанням завдань навчально-пізнавальної діяльності старшокласників при вивченні предметів гуманітарного циклу та громадських доручень старшокласниками, реалізацією теоретичних надбань у самовихованні громадянської відповідальності особистості старшокласника.

Проведене нами дослідження не вичерпує усіх питань цієї проблеми, тому подальше її вивчення буде сприяти удосконаленню технології формування громадянської відповідальності особистості старшокласників загальноосвітніх шкіл та гімназій. Окремого дослідження потребує проблема формування громадянського світогляду учнів а також розробка нових форм та методів громадянського виховання.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Мішеня О.М. Історично-педагогічні аспекти громадянського виховання молоді / О.Мішеня // Нова педагогічна думка: Науково-методичний журнал. – Рівне, 2007. – № 1. – С. 113 – 119.

2. Мішеня О.М. Дослідження ролі формування громадянської відповідальності у старшокласників / Мішеня О.М. // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Наукова монографія за редакцією проф. С.Єрмакова. – Харків, 2007. – №2. – С. 72 – 76.

3. Мішеня О.М. Філософські засади процесу формування громадянської відповідальності особистості / О.М.Мішеня // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. / Херсонський державний університет. – Херсон, 2007. – Вип. 45. – С. 108 – 116.

4. Мішеня О.М. Формування громадянської відповідальності у старшокласників на основі завдань сучасного навчання / О.Мішеня Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології: Теоретичний та науковий часопис «Вища освіта України». Київ – Рівне, 2007. – №2. – Т.2. – С.162 – 166.

5. Мішеня О.М. Дослідження стану формування громадянських переконань старшокласників у процесі виховання / Оксана Мішеня // Нова педагогічна думка: Науково-методичний журнал. – Рівне, 2007. – № 4. – С. 154 – 160.

6. Мішеня О.М. Проблема громадянської відповідальності особистості у сучасних теоретичних дослідженнях / Мішеня О.М. // Творча особистість вчителя : проблеми, теорія і практика: Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2008. – Випуск 7 (17). – Серія ХVІ. – С. 44 – 50.

7. Мішеня О.М. Формування громадянської відповідальності особистості в процесі засвоєння загальноосвітніх знань / Мішеня О.М. // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2008. – Випуск 39. – С. 141 – 146.

8. Мішеня О.М. Педагогічні дослідження стану формування громадянських переконань старшокласників у процесі формування / Мішеня Оксана Миколаївна // Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 20 – 22 вересня 2007 р. – Ялта, 2007. – Ч. III. – С. 182 – 185.

9. Мішеня О.М. Дослідження стану формування громадянських переконань старшокласників у процесі вивчення української мови / Мішеня Оксана Миколаївна //Українська освіта у світовому часопросторі: Матеріали Другого Міжнародного конгресу, 25 – 27 жовтня 2007 р. – Київ, 2007. – С. 356 – 357.

10. Мішеня О.М. Дослідження ідей формування громадянської відповідальності учнівської молоді / О.М.Мішеня // Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі:

Матеріали УШ міжнародної науково-практичної конференції, 21 – 22 листопада 2007 р. – Київ, 2007. – С. 422 – 424.

11. Міщеня О.М. Формування громадянського світогляду молоді / Міщеня О.М. // Вісник Академії праці і соціальних відносин федерації профспілок України: Науково-практичний збірник. – Київ, 2008 р. – № 3 (45). – С. 37 – 45.

АНОТАЦІЯ

Міщеня О.М. Формування громадянської відповідальності старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія та методика виховання. – Рівненський державний гуманітарний університет. – Рівне, 2009.

Дисертація присвячена проблемі виховних впливів предметів гуманітарного циклу на формування громадянської відповідальності старшокласників. Досліджено та узагальнено теоретичні уявлення щодо змісту та структури процесу формування громадянської відповідальності старшокласників на сучасному етапі становлення української державності.

Теоретично проаналізовано, обґрунтовано та експериментально перевірено особистісно-зорієнтовану модель формування громадянської відповідальності старшокласників на уроках гуманітарного циклу. Розроблено та експериментально апробовано програму формування громадянської відповідальності старшокласників, яка включає систему організаційних форм виховної роботи: аналіз проблемних ситуацій; сюжетно-рольові, ділові, комунікативні ігри; вправи, бесіди, диспути, а також творчу взаємодію з педагогами та батьками.

Ключові слова: громадянське виховання, громадянська відповідальність, громадянське мислення, структура, показники, рівні сформованості громадянської відповідальності, старшокласники.

АННОТАЦИЯ

Мищеня О.Н. Формирование гражданской ответственности старшеклассников в процессе изучения дисциплин гуманитарного цикла. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Ривненский государственный университет. – Ривне, 2009.

Диссертация посвящена проблеме воспитательного влияния предметов гуманитарного цикла на формирование гражданской ответственности старшеклассников. Исследовано и обобщено теоретические представления о сущности содержания, структуры формирования гражданской ответственности

старшеклассников на современном этапе становления и развития украинского государства.

В работе дан анализ психолого-педагогической литературы по проблеме исследования; философские основы технологии формирования гражданской ответственности личности старшеклассника; обобщено теоретические особенности развития гражданской ответственности старшеклассников; обоснована роль гражданской ответственности творческой личности в системе воспитательной работы; определена суть понятия «гражданская ответственность» и пути педагогического влияния на формирование гражданского сознания.

Обобщение и анализ научно-педагогической литературы, а также социально-теоретических аспектов данной проблемы доказывают, что формирование гражданского мышления личности выпускника общеобразовательной школы в условиях деятельности современного педагогического коллектива является необходимым звеном образовательно-воспитательного процесса, обеспечивающего реализацию технологии формирования гражданской ответственности старшеклассников. Обобщен процесс интеграции учебных предметов гуманитарного цикла, развивающих гражданское мировоззрение личности выпускника школы, лицея.

В исследовании теоретически обоснован новый взгляд на решение проблемы формирования гражданской ответственности в процессе изучения предметов гуманитарного цикла, что проявляется в раскрытии сущности и структуры этого процесса, характеристике проявления познавательных, организационных, методических, коммуникативных умений; проявлении высокого самосознания при реализации позитивных норм поведения. Обобщена, разработана и апробирована педагогическая система гражданского воспитания, предусматривающая использование активных методов воспитания, субъект-субъектной взаимосвязи в процессе гражданской подготовки выпускников школы, лицея.

Теоретически разработана структура гражданской ответственности старшеклассников, где описаны компоненты: познавательно-мировоззренческий, мотивационно-ценностный, процессуально-деятельный; критерии: формирование гражданских знаний, формирование мотивационно-ценностной основы личности, деятельная активность; уровни формирования: высокий, средний, низкий и их показатели формирования.

Разработана и экспериментально апробирована программа формирования гражданской ответственности старшеклассников, которая включает систему организационных форм воспитательной работы: анализ проблемных ситуаций; сюжетно-игровые, деловые, коммуникативные игры, задания, беседы, диспуты, а также творческое взаимодействие с педагогами и родителями.

В работе доказано, что структурная модель формирования гражданской ответственности старшеклассников в процессе изучения предметов гуманитарного цикла – это сложная динамическая система, составляющие которой объединены конкретной дидактической целью. Эта система состоит из составляющих: социального и общеобразовательного развития, формирования гражданственных черт, воспитания гражданственных чувств, активного участия в общественной жизни и т.д. В процессе становления личности старшеклассника, как результат взаимодействия позитивных эмоций, гражданских знаний, навыков и привычек создаются специфические для формирования гражданской ответственности важные личностные ощущения, которые есть началом для дальнейшего зарождения норм активной гражданской ответственности старшеклассников.

Доказано, что методика формирования гражданской ответственности личности старшеклассника должна включать в себя активные формы изучения, исполнение индивидуальных заданий, исполнение индивидуальных тестовых дидактических заданий гражданского направления, проведение деловых и ролевых игр, которые влияют на формирование гражданского мышления личности старшеклассников.

Ключевые слова: гражданское воспитание, гражданская ответственность, гражданское мышление, структура, показатели и уровни формирования гражданской ответственности, старшеклассники.

ANNOTATION

Mishchenya O.M. – Formation civic responsibility of senior pupils in the process of learning humanitarian subjects. – Manuscript.

Dissertation presented to acquire candidate degree in pedagogical sciences in speciality 13.00.07 – theory and methods of upbringing. – Rivne state humanitarian university. – Rivne, 2009.

The dissertation is devoted to the problem of educational influence humanitarian subjects' civic responsibility. Theoretical ideas as for the main point of substance, structure formation of senior pupils responsibility on the modern stage of forming Ukrainian state are studied and generalized.

Personal – oriented model of formation civic responsibility of senior pupils at the lessons of humanitarian cycle is theoretically worked out, motivated and experimentally checked. The program of formation senior pupils civic responsibility, which includes the system of organized forms of educational work: analysis of problem situation; role, business, communicative games, exercises, talks; discussions and cooperation with teachers and parents are worked out and experimentally tested.

Key words: civic education, civic responsibility, civic thinking, structure, exponents, levels of formation senior pupils' civic responsibility, senior pupils.